

НЕВІДОМІ СТОРІНКИ ІСТОРІЇ НАЦИСТСЬКОЇ ОКУПАЦІЇ МИКОЛАЄВА В 1941-1944 рр.: БУРГОМІСТР МИКОЛА ПОЛЗУНОВ

А. А. Погорєлов

Миколаївський національний університет імені В. О. Сухомлинського
pogorielov81@gmail.com
<https://orcid.org/0000-0002-6566-4241>

Ключові слова: Миколаїв, нацистська окупація, допоміжна управа, бургомістр, Микола Ползунов.

На основі розсекречених документів колишнього КДБ досліджується досі неznана діяльність Миколи Васильовича Ползунова на посаді бургомістра окупованого Миколаєва в 1941-1944 роках. З'ясовано його роль у відновленні промислових та комунальних підприємств, соціальних організацій та установ міста, їх комплектації керівним та особовим складом упродовж серпня-грудня 1941 року на посаді головного інженера міської управи. Розкрито умови, за яких Микола Ползунов призначений міським головою, його активність у реалізації окупаційної політики загарбників у сферах експлуатації людських ресурсів, відновленої промисловості, управління державною торгівлею, житловим та комунальним господарством, міським транспортом, медичними та освітніми закладами, обліком та оподаткуванням місцевого населення та ін. Висвітлено зв'язки бургомістра зі спецслужбами Третього райху, королівської Румунії, а також з представником болгарської делегації в Одесі Мішо Хаджийським. З'ясована доля Миколи Ползунова після евакуації з Миколаєва у березні 1944 року та у повоєнний період.

UNDISCOVERED CHAPTERS IN THE HISTORY OF NAZI OCCUPATION OF MYKOLAIV IN 1941-1944: BURGOMASTER MYKOLA POLZUNOV

A. Pogorielov

Mykolaiv V.O. Sukhomlynskyi National University

Key words: Mykolaiv, Nazi occupation, auxiliary administration, burgomaster, Mykola Polzunov.

On the basis of declassified documents of the former Soviet special services the unknown activity of Mykola Vasylovych Polzunov as a burgomaster of occupied Mykolaiv in 1941-1944 is investigated. His role in the recovery of industrial and communal enterprises, social organizations and institutions of the city, as well as their staffing during August-December 1941 as a chief engineer of the city government, has been clarified. The conditions under which Mykola Polzunov was appointed mayor, his activity in the implementation of the occupation policy of the invaders in the fields of human resources exploitation, recovered industry, management of state trade, housing and communal services, urban transport, medical and educational institutions, taxation of the locals have been revealed. It has been established that, for his energetic cooperation with the Nazi administration, he was twice awarded medals directly by Gebietskommissar Dr. Otto on behalf of Adolf Hitler. The activities of the local address bureau of the local population census, whose statistics (age, nationality, gender, profession) was actively used during the mobilization and deportation of urban able-bodied youth for forced labor to the territory of Hitler Europe have been separately disclosed. The communications of the burgomaster with the special services of the Third Reich, the Kingdom of Romania, as well as with the representative of the Bulgarian delegation in Odessa Misho Khadzhyiskiy have been covered. The fate of Mykola Polzunov and his family after the evacuation from Mykolaiv in March 1944 has been clarified and his place of residence in Bulgaria has been localized. The conditions under which he voluntarily showed up in the Soviet border regiment and was sent to the USSR, where he received capital punishment for his cooperation with the Nazi occupiers, have been covered.

Історія нацистської окупації Миколаєва містить ще чимало непрочитаних сторінок. Розсекречені документи колишнього КДБ нині створюють перед суспільством перспективи для всебічного аналізу непростих явищ, локальних подій та їх учасників періоду Другої світової вій-

ни. До одних з невідомих аспектів належить по-стать бургомістра Миколи Васильовича Ползунова та його роль у роботі міської допоміжної управи в 1941-1944 роках.

Вітчизняні дослідники зробили значний внесок у вивченні різних проблем минувшини на-

шого краю під час німецько-радянської війни, розкрили деякі деталі діяльності міської управи, проте особа другого «мера» та його активність на цій посаді залишається абсолютно невідомою й досі¹.

Автор ставить за мету висвітлити роль Миколи Ползунова у становленні допоміжної міської управи та його діяльність на посту бургомістра окупованого нацистами Миколаєва у 1941-1944 роках.

Микола Ползунов народився в 1905 році². Його батько, службовець Ползунов Василь Сергійович, як в дореволюційний, так і в міжвоєнний період займався викладацькою діяльністю в Миколаївському залізничному училищі та у ряді інших закладів: читав лекції з геодезії, креслення, столярного мистецтва та ін.³

У 1923 році Микола Ползунов закінчив Миколаївський кораблебудівний інститут (будівельне відділення). Після його завершення упродовж

М.В. Ползунов.

Сектор архівного забезпечення
Управління Служби безпеки України
в Миколаївській області.
Ф.5. Оп.1. Спр.6919

¹ Миколаївщина в роки Великої Вітчизняної війни: 1941–1944 рр. (До 60-річчя визволення області від німецько-румунських окупантів). Миколаїв: Квіт, 2004 р. 502 с.; Гаврилов С. «Мэр» оккупированного Николаева // Новости N: офіційна сторінка. 2009. 29 октября. URL: <https://novosti-n.org/analytic/read/596.html#1>; Макарчук С. Деятельность немецкой военной разведки и контрразведки на Николаевщине в 1941–1944 гг. // Гілея: науковий вісник. Збірник наукових праць. 2012. Вип. 67 (№12). С. 90–94.; Судьбы евреев Николаевщины в период Великой Отечественной войны 1941–1945 гг. / Под ред. М. Д. Гольденберга. Николаев: издатель П. Н. Шамрай, 2012. 392 с.; Вишневский С. А. Развитие культурного життя у Миколаєві та генеральній окрузі в роки німецької окупації України (1941–1944 рр.) // Науковий вісник Миколаївського національного університету імені В. О. Сухомлинського. Історичні науки: збірник наукових праць / Ред. М.М. Шитюк. Випуск 3.38 (110). Миколаїв: МНУ імені В. О. Сухомлинського, 2014. С. 175–180; Николаевская область в годы Великой Отечественной войны 1941–1945 гг. Документы и материалы свидетельствуют / Е.Г. Горбуров и др. Николаев: Издатель П.Н. Шамрай, 2014. 348 с.; Книга Памяти Украины: Николаевская обл. / Областной центр поисковых исследований и редакционно-издательской деятельности. – Т. 15: Николаев, Николаевская область: Арбузинский, Баштанский, Березнеговатский, Братский, Веселиновский, Вознесенский, Вradiевский, Доманевский, Еланецкий, Жовтневый, Казанковский, Кривоозерский, Николаевский, Нобугский, Новодесский, Очаковский, Первомайский, Смигеровский р-ны. Николаев: Илион, 2014. 412 с.; Книга Пам'яті України: Миколаївська обл. / Обласний центр пошукових досліджень та редакційно-видавничої діяльності. Т. 16: м. Миколаїв, Миколаївська область: Арбузинський, Баштанський, Березанський, Березнегустський, Братський, Веселинівський, Вознесенський, Вradiївський, Доманівський, Еланецький, Жовтневий, Казанківський, Кривоозерський, Миколаївський, Новобузький, Новоодеський, Очаківський, Первомайський, Снігурівський р-ни. – Миколаїв: Іліон, 2018. 412 с.;

² Сектор архівного забезпечення Управління СБУ в Миколаївській області (Далі – САЗ УСБУ в Миколаївській області). Ф.5. Оп.1. Спр.6919. Арк.19

³ САЗ УСБУ в Миколаївській області. Ф.5. Оп.1. Спр.6919. Арк.33

року навчався у Миколаївському технікумі шляхів сполучення. З 1924 по 1927 рік працював у міському торговому порту техніком, помічником з днопоглиблювальних робіт. З осені 1927 року – інженер на будівництві Миколаївського елеватора. У 1928 році – спеціаліст з технагляду Миколаївського порту. У 1929 перейшов у комунальний відділ з технагляду за цивільним будівництвом, де працював до 1930 року. Згодом упродовж двох років працював на посаді помічника, начальника техвідділу, технічного керівника контори трестів. У період 1932–1934 років – старший інженер-конструктор на заводі імені Андре Марті, заступник начальника будівельного бюро капітального будівництва. З 1934 і до початку німецько-радянської війни працював у Миколаївському міському комунальному відділі старшим інженером-конструктором, заступником головного інженера, головним інженером⁴.

Захоплення німецькими військами Миколаєва у середині серпня 1941 року кардинальним чином вплинуло на його подальшу долю. Через декілька днів услід за передовими підрозділами Вермахту до Миколаєва прибула фельдкомендатура, до складу якої входила господарська команда. Одночасно з'явився і технічний батальйон для початку відновлення основних об'єктів міста. Господарська команда розмішувалась на вул. Велика Морська напроти будівлі облземвідділу. Технічний батальйон дислокувався на

⁴ САЗ УСБУ в Миколаївській області. Ф.5. Оп.1. Спр.6919. Арк.19;19зв.

міській електростанції¹. Керівний технічний персонал комендатури складався з німців: майора Фанбрізена, старшого військового радника доктора Фауста (займався фінансово-економічними питаннями), доктора Якобса – інженер-енергетик та ін.².

З перших днів «нового порядку» Микола Ползунов був призначений окупаційною адміністрацією на посаду головного інженера міської управи через певний збіг обставин. Так, 17 серпня 1941 року німець-перекладач фельдкомендатури, об'їжджаючи на легковому авто вулиці міста, зустрів відомих місцевих мешканців – доктора Гершмана, доктора Шардта, професора Цехановича та запропонував їм зайняти пост голови міської управи. Вони чемно відмовились. Натомість професор Цеханович³ порекомендував кандидатуру Миколи Ползунова, який стояв неподалік на вулиці біля свого будинку (нині – вул. Потьомкінська, 4, автор). Перекладач підійшов до нього та запропонував поїхати з ним до приміщення фельдкомендатури⁴ для оформлення необхідних паперів. Микола Ползунов не погоджувався, але йому пригрозили, що розцінять відмову як саботаж. Зрештою під час бесіди, вочевидь, врахували його позицію і запропонували спочатку зайняти посаду керівника міських підприємств.

З 18 серпня 1941 року Микола Ползунов розпочав роботу як інженер комунальних підприємств, а у подальшому – керівник технічного відділу міської управи. Основні завдання зводились до наступного: негайний огляд та перевірка стану всіх підприємств міста⁵; термінове відновлення роботи у першу чергу міської електростанції, електричної мережі, водопроводу, каналізації, банно-прального комбінату, а надалі – решти підприємств. Паралельно з поставленими завданнями необхідно було вирішити кадрові питання на важливих об'єктах. Протягом 19-21 серпня 1941 року всі підприємства міста були укомплектовані керівниками, частину з яких рекомендував особисто М. Ползунов. За його протекції призначено наступних осіб: Лю-

тостанського Адольфа Ісідоровича (директор банно-прального комбінату); Гузевича В. Г. (директор ремонтно-будівельної контори); Шутівського Олександра Абрамовича (директор комунального сантранспорту); Ейсонта Миколу Михайловича (директор водопровідної мережі та каналізації); Глазова Вікентя Вікентійовича (директор міського кладовища); Курочкіна (директор книго-паперового магазину). Інші керівники призначались за поданням різних відділів міської управи. Набір працівників здійснювався начальником відповідного підприємства згідно оголошень фельдкомендатури, що зобов'язували місцеве населення негайно повернутись на свої робочі місця. У тих випадках, коли працівників, які з'явилися, було недостатньо, їх набирали через біржу праці⁶.

Упродовж тижня, починаючи з 19 серпня, М. Ползунов особисто об'їхав усі підприємства міста, познайомився з їх станом, персоналом, ходом відновлювальних робіт та введенням їх в експлуатацію. Давав необхідні розпорядження для форсованого відновлення вказаних підприємств⁷.

23 серпня 1941 року наказом військового коменданта була заснована міська управа на чолі з Орестом Масикевичем (ОУН-м)⁸. Під його керівництвом був укомплектований повністю весь апарат міської управи. Завідувачами відділів були вихідці із Західної України⁹. Новий орган місцевого самоуправління зосередив у своїх руках керівництво всіма діючими підприємствами промисловості, міського житлового комунального господарства і транспорту, торговими, медичними і освітніми закладами. Чиновники управи займалися питаннями працевлаштування населення, постачання промислових об'єктів міста сировиною, продовольством, робочою силою. До їх функцій входило також проведення ремонтно-будівельних робіт, збір місцевих податків, соціальне забезпечення¹⁰. У перші місяці окупації міська управа тимчасово підпорядковувалась німецькому командуванню в особі господарської комендатури. Проте після першого листопада 1941, тобто коли прибув гебітскомісаріат, вся діяльність міської управи підпоряд-

¹ САЗ УСБУ в Миколаївській області. Ф.5. Оп.1. Спр.6919. Арк.34зв

² САЗ УСБУ в Миколаївській області. Ф.5. Оп.1. Спр.6919. Арк.35

³ Вочевидь, мова йде про професора кафедри суднобудування Миколаївського кораблебудівного університету Віктора Владиславовича Цехановича – батька Ніни Вікторівни Цеханович, яка під час окупації Миколаєва працювала директором міського історичного архіву. В.В. Цеханович помер 24 листопада 1943 року у м. Цнайм – нині Знојмо, Чехія.

⁴ САЗ УСБУ в Миколаївській області. Ф.5. Оп.1. Спр.6919. Арк.34;57зв

⁵ САЗ УСБУ в Миколаївській області. Ф.5. Оп.1. Спр.6919. Арк.67

⁶ САЗ УСБУ в Миколаївській області. Ф.5. Оп.1. Спр.6919. Арк.67зв

⁷ САЗ УСБУ в Миколаївській області. Ф.5. Оп.1. Спр.6919. Арк.68

⁸ Гаврилов С. «Мэр» оккупированного Николаева // Новости N: офіційна сторінка. 2009. 29 октября. URL: <https://novosti-n.org/analytic/read/596.html#1>

⁹ САЗ УСБУ в Миколаївській області. Ф.5. Оп.1. Спр.6919. Арк.117зв

¹⁰ Гаврилов С. «Мэр» оккупированного Николаева // Новости N: офіційна сторінка. 2009. 29 октября. URL: <https://novosti-n.org/analytic/read/596.html#1>

ковувалась новоутвореному окупаційному органу¹.

З кінця серпня 1941 року промислові і комунальні підприємства вже відновили роботу. Першою запрацювала електростанція заводу імені Андре Марті, за рахунок якої вдалось запустити водопровідну мережу, каналізацію, банно-пральний комбінат, міську електростанцію². Упродовж вересня-жовтня 1941 року було загалом було відновлено діяльність близько 25-30 підприємств міста³.

У вересні 1941 року згідно наказу міської управи були затверджені керівники міських підприємств та їх штати. Одночасно всі очільники отримали вказівку, що першочерговим завданням підпорядкованих їм підприємств є забезпечення потреб німецьких органів влади та армії. Для німецької армії промисловість міста виробляла ліжка, алюмінієві котелки, литі чавунні печі компактного розміру, обозні фургони і деталі для них, лопати, ватні ковдри і матраци, постільну білизну, халати та інші необхідні речі для німецької армії. Для потреб сільського господарства у забезпеченні німецької армії випускався необхідний робочий інвентар. Банно-пральний комбінат обслуговував виключно німецькі і румунські військові частини і лазарети. Ремонтно-будівельна контора займалась обслуговуванням приміщень, призначених для розміщення німецьких закладів та приватних осіб, а також окупаційних військових частин та ін. Окремо підприємства міста виконували замовлення гебітскомісаріату та його відділів⁴.

Одним із першочергових заходів окупаційної влади стала загальна перереєстрація населення, що була проведена міською управою протягом вересня 1941 року. У результаті такої роботи були отримані чіткі дані про наявність кількісного складу населення, вікових груп, партійність, національність та ін.⁵. Згідно з отриманими даними довоєнна кількість населення Миколаєва сягала близько 170 тис осіб, на початку окупації міста було зареєстровано лише 85-90 тис населення.

Рухоме й нерухоме майно громадян, які евакуювалось у тилі райони СРСР, підлягало обліку. Даною роботою займався житловий відділ

міської управи під керівництвом Чернієнко, а після нього – Вісько. Музичними інструментами займався клавішний фонд, який також підпорядковувався відділу освіти міської управи (очолював Кулик). Частину безгосподарного майна разом із квартирами була передана німцям, які перебували на військовій чи цивільній службі у різних закладах. Речі, що перебували у квартирах, які не займали німці, були відвезені на меблевий склад міської управи. Збереження частини майна порожніх квартир покладалась на сусідів з оформленням відповідної документації. Після того, як до міста прибув гебітскомісаріат, то всі кращі меблі та інше майно було передане у його розпорядження, решту – було роздано фольксдойчам. Всі обліковані музичні інструменти (фортепіано, роялі, бояни та ін) роздавались тільки фольксдойчам. Малоцінне майно, що піддавалось ремонту, залишилось у житловому відділі міської управи, непридатне – утилізувалось⁶.

Квартири євреїв, розстріляних у вересні 1941 року, були передані у власність місцевим німцям разом із побутовими речами. Майно тих квартир, що їх не влаштувало, було вивезене на склад поліції безпеки та СД, що розташовувався на розі вул. Великої Морської та Наварінської. Одяг та речі розстріляних євреїв привозились також на склад СД, а згодом роздано фольксдойчам та ін.⁷.

10-11 грудня 1941 року перший бургомістр Миколаєва Орест Масикевич був заарештований. Постало питання про призначення нового голови. Гебітскомісар запропонував зайняти цю посаду працівнику міської управи інженеру Матею Теодоровичу Буюклі (фольксдойче). Проте він відмовився і порекомендував кандидатуру Миколи Ползунова, який знав специфіку міста і мав відповідний досвід роботи. Того ж дня його викликав гебітскомісар Фріц Нікау, який запропонував зайняти пост голови допоміжної управи. Микола Васильович наполегливо відмовлявся, але німець не сприймав ніякі заперечення і все ж таки призначив його тимчасово виконуючим обов'язків «мера» та вимагав у категоричній формі чіткого виконання всіх розпоряджень окупаційної влади. Одночасно Микола Ползунов продовжував керувати технічним відділом міської управи з паралельним виконанням нових обов'язків за сумісництвом⁸.

¹ САЗ УСБУ в Миколаївській області. Ф.5. Оп.1. Спр.6919. Арк.72зв

² САЗ УСБУ в Миколаївській області. Ф.5. Оп.1. Спр.6919. Арк.68;117

³ САЗ УСБУ в Миколаївській області. Ф.5. Оп.1. Спр.6919. Арк.69

⁴ САЗ УСБУ в Миколаївській області. Ф.5. Оп.1. Спр.6919. Арк.68;68зв

⁵ САЗ УСБУ в Миколаївській області. Ф.5. Оп.1. Спр.6919. Арк.77зв

⁶ САЗ УСБУ в Миколаївській області. Ф.5. Оп.1. Спр.6919. Арк.71-72

⁷ САЗ УСБУ в Миколаївській області. Ф.5. Оп.1. Спр.6919. Арк.73

⁸ САЗ УСБУ в Миколаївській області. Ф.5. Оп.1. Спр.6919. Арк.37;37зв

25 серпня 1942 року новим міським комісаром доктором Отто Миколу Ползунова офіційно затверджено на посаду голови допоміжної управи Миколаєва, а генеральним секретарем – німця Матео Буюклі. Обидва насправді виконували ці обов'язки ще грудня 1941 року¹. З того часу Микола Ползунов працював виключно на посаді бургомістра упродовж всього періоду окупації аж до його евакуації у середині березня 1944 року². Зарплата «мера» становила 2400 крб. на місяць, окрім якої новий голова отримував також і посилений пайок (цукор, м'ясо, овочі та ін..³).

У процесі своєї діяльності Микола Ползунов надавав особливу увагу роботі промислово-комунальних об'єктів, слідував за тим, щоб вони були рентабельними та спроможними виконувати покладені на них нацистською окупаційною владою завдання. Для цього контрольно-ревізійний відділ міської управи проводив виїзні інспекції, а матеріали цих перевірок М. Ползунов переглядав особисто⁴. Разом із завідувачем технічного відділу міської управи ходив безпосередньо на підприємства, а на окремі – лише сам. Разом із гебітскомісаром об'їжджав всі відремонтовані об'єкти для перевірки їх стану⁵.

Для отримання найбільшої ефективності у роботі окремих підприємств міста, що мали забезпечувати німецьке командування необхідною продукцією, з початку 1942 року розпочалась їх передача у безпосереднє підпорядкування німецьким фірмам. Тобто, окрім наявності місцевих керівників були введені ще посади шефів з числа німців, які прибули з Німеччини. Їх завдання полягало у максимальному економічному визиску з тих чи інших промислових об'єктів. До початку 1943 року майже всі підприємства були передні міською управою окупантам. За «мерією» лишалось тільки утримання податків із зарплат працівників переданих в німецьке управління підприємств⁶.

Крім вищезазначених заходів, Микола Ползунов займався організацією народної освіти, яка полягала у нівелюванні радянського впливу

на учнів під час навчання. Для цієї мети у школи підбирали викладачів серед старих вчителів (тобто ті, які здобули освіту у дореволюційний період – автор), молоді не допускались до роботи. Зі шкіл вилучались всі матеріали, що мали радянське походження⁷. У місті діяли лише 10-12 початкових шкіл, які працювали з великими перервами, а в 1943-1944 навчальному році їх закрито, тому учні навчались вдома самостійно. Всі інші навчальні заклади не працювали. В діючих бібліотеках, музеях була повністю вилучено радянську політичну літературу. Усі види масової самодіяльності були заборонені⁸.

Міська управа відповідала і за охорону здоров'я, яка реформувалась згідно німецької політики. Працювали майже всі медичні заклади. У 1943 році Миколою Ползуновим (за розпорядженням гебітскомісара) у медичних закладах була введена оплата за лікування, окремо – за відвідування поліклініки. Наприклад, за день перебування на стаціонарі у лікарні пацієнт платив 5 крб., за відвідування поліклініки – 1 крб.⁹.

У сфері торгівлі міська управа займалась лише продажем нормованих продуктів із державних магазинів. Дрібна торгівля була передана у приватний сектор. Міська управа також постачала продукти до дитячих садочків, а до суду та поліції – лише папір і паливо¹⁰.

Допоміжна управа запровадила новий податок на утримання собак (300 крб. на рік), відповідала за надходження прибуткового, майнового, земельного податків та ін. Оскільки у 1943 році німецька влада відмовилась витратити ці кошти для населення, то введений новий податок для місцевих потреб у розмірі 10 крб. з людини, яка отримувала хлібну картку, гербовий податок у розмірі 3 крб. із кожної заяви. Решта прибутку від податків (приблизно до 120 млн.) на рік переводились до німецького банку¹¹.

Важливою складовою у реалізації загарбницьких планів та конкретних злочинів нацистської адміністрації була облікова діяльність адресного бюро, що підпорядковувалось поліцейському відділу міської управи. Бюро реєструвало тих осіб, які мали підтверджувальні документи, що вони проживають у Миколаєві. Якщо такого

¹ Міська хроніка // Українська думка (Миколаїв). 1942. 5 вересня. Ч. 71(99). С.4

² САЗ УСБУ в Миколаївській області. Ф.5. Оп.1. Спр.6919. Арк.34

³ САЗ УСБУ в Миколаївській області. Ф.5. Оп.1. Спр.6919. Арк.121;121зв

⁴ САЗ УСБУ в Миколаївській області. Ф.5. Оп.1. Спр.6919. Арк.69

⁵ САЗ УСБУ в Миколаївській області. Ф.5. Оп.1. Спр.6919. Арк.69зв

⁶ САЗ УСБУ в Миколаївській області. Ф.5. Оп.1. Спр.6919. Арк.68зв;69

⁷ САЗ УСБУ в Миколаївській області. Ф.5. Оп.1. Спр.6919. Арк.16зв

⁸ САЗ УСБУ в Миколаївській області. Ф.5. Оп.1. Спр.6919. Арк.78

⁹ САЗ УСБУ в Миколаївській області. Ф.5. Оп.1. Спр.6919. Арк.16зв;78

¹⁰ САЗ УСБУ в Миколаївській області. Ф.5. Оп.1. Спр.6919. Арк.118зв

¹¹ САЗ УСБУ в Миколаївській області. Ф.5. Оп.1. Спр.6919. Арк.118;108зв

документа не було, то мали надаватись свідчення сусідів. За відсутності вищезазначених документів особі відмовляли в отриманні документів на право мешкання у місті¹. Зрозуміло, що прожити тривалий час у місті без відповідних документів та хлібної карти люди не могли. Варто підкреслити, що в результаті отримання окупантами детальних даних про загальну кількість населення, його вікову структуру, стать, національність, партійність, фах, домашні адреси, стали можливими арешти, розстріли та ув'язнення нацистськими органами безпеки конкретних громадян (учасників радянського та націоналістичного руху Опору, радянських активістів, євреїв), залучення населення до роботи в окупованому Миколаєві, а також депортація чималої кількості населення на примусову роботу до «гітлерівської Європи» в 1942-1944 роках. Наприклад, аналіз різних архівних егодокументів колишніх примусових працівників показує, що люди часто пригадували, що вони «отримували повістки на біржу праці прямо вдома», за ними «приходили поліцаї та забирали з дому на збірний пункт» та ін.

За наказом бургомістра Миколи Ползунова 20 березня 1942 року створене адресне бюро міської управи. Організацію діяльності виокремленого підрозділу та керівництво ним було доручено Миколі Костянтиновичу Климову², який працював простим обліковцем у статистичному бюро міської управи ще з першого вересня 1941 року³. На посаді начальника вказаного відділу він пропрацював до 15 березня 1944 року⁴. Для адресного бюро виділене приміщення за адресою вул. Спаська, 32. Необхідні меблі для відділу, паперові бланки отримано із житлового відділу міської управи, а з міського архіву – автоматичні барабани для картотеки⁵. У своїй діяльності Микола Климов до серпня 1942 року підпорядковувався заступнику міського голови Матею Буюклі, а потім – начальнику поліцейського відділу міської управи В.Л. Гулькевичу⁶.

На час призначення нового керівника адресного бюро заступник міського голови М. Буюклі вже розпочав комплектування штатів шести міських приписних пунктів, начальники яких під-

порядковувались саме йому. Після того, як організаційна робота була завершена, у кінці квітня 1942 року Микола Климов провів нараду з начальниками приписних пунктів і керуючими будинками з приводу приготувань до прописки населення Миколаєва⁷.

У період з першого по п'ятнадцяте травня 1942 року була проведена прописка населення. На основі цих даних була складена загальна адресна картотека⁸. За матеріалами прописки населення на 15 травня 1942 року у Миколаєві було зареєстровано 83 тис. чол. З них: дітей до 14 років – 28 тис., чоловіків від 14 років – 18 тис., жінок від 14 років – 37 тис. За національністю – 2500 німців, українців – 40 тис., росіян – 39 тис., поляків – 500 чол., білорусів – 300 чол., англійців – 2 особи, інших національностей – 700 осіб⁹.

Після цього адресне бюро виконувало «звичайні» для нього функції: за матеріалами прописки його працівники складали облікові картки і узагальнювали їх у машинному барабані із зовнішнім та внутрішнім алфавітом, здійснювали прописку та виписку, видавали довідки про запитовані адреси (окремим громадянам, відділам міської управи та ін.), довідки для кримінальної поліції (кріпо) СД¹⁰, миколаївському окружному управлінню СД, різним особам, які приходили до адресного бюро у формі військовослужбовців окупаційної армії¹¹. Необхідні матеріали передавались на біржу праці для складання поіменних списків молоді для відправки на роботу до Третього райху¹².

Заходи німецької влади з мобілізації населення на примусові роботи під час окупації відбувались у тісній взаємодії з міською управою. Бургомістр самостійно такі рішення не приймав, а впродовж 1942-1943 років отримував відповідні вказівки від заступника гебітскомісара Урбана, завідувача відділом праці гебітскомісаріата Оттенса і його заступника Дамена про складання поіменних списків на осіб призовного віку 1922-1926 років, які підлягали вивезенню до Німеччини. Отримавши такі розпорядження, Микола Ползунов давав вказівки адресному бюро про складання необхідних списків. Згодом статистичні дані передавались працівникам ге-

¹ САЗ УСБУ в Миколаївській області. Ф.5. Оп.1. Спр.6919. Арк.17

² САЗ УСБУ в Миколаївській області. Ф.5. Оп.1. Спр.6882. Т.2. Арк.2

³ САЗ УСБУ в Миколаївській області. Ф.5. Оп.1. Спр.6882. Т.2. Арк.13в

⁴ САЗ УСБУ в Миколаївській області. Ф.5. Оп.1. Спр.6882. Т.2. Арк.2

⁵ САЗ УСБУ в Миколаївській області. Ф.5. Оп.1. Спр.6882. Т.2. Арк.16;16зв

⁶ САЗ УСБУ в Миколаївській області. Ф.5. Оп.1. Спр.6882. Т.2. Арк.13

⁷ САЗ УСБУ в Миколаївській області. Ф.5. Оп.1. Спр.6882. Т.2. Арк.12зв

⁸ САЗ УСБУ в Миколаївській області. Ф.5. Оп.1. Спр.6882. Т.2. Арк.16зв

⁹ САЗ УСБУ в Миколаївській області. Ф.5. Оп.1. Спр.6882. Т.2. Арк.22

¹⁰ САЗ УСБУ в Миколаївській області. Ф.5. Оп.1. Спр.6882. Т.2. Арк.4зв

¹¹ САЗ УСБУ в Миколаївській області. Ф.5. Оп.1. Спр.6882. Т.2. Арк.5

¹² САЗ УСБУ в Миколаївській області. Ф.5. Оп.1. Спр.6882. Т.2. Арк.13

бітскомісаріату. Згідно свідчень М.Ползунова міська управа надала відомості на близько 6000 чоловік. Особи, які там числились, згодом викликалися на спиртзавод, де працювала медична комісія та спецкомісія, яка займалась відправкою громадян¹ до Німеччини.

Проте начальник адресного бюро М.К. Климов наголошував, що списки на молодь у 1943 році складались п'ять разів: березень – 950 чоловік (1924 р.н.), травень – 1000 осіб (1923 р.н.), вересень – 1200 юнаків і дівчат (1921 і 1922 р.н.), листопад – 1100 чоловік (1925 р.н.), грудень – 1100 осіб (1926 р.н.)². У підсумку було складені списки на 5350 чоловік³. До Німеччини забирали переважно тих, хто не працював⁴.

На сторінках місцевої преси періоду окупації можна віднайти чимало публікацій за авторства голови міської управи М. Ползунова, що мали агітаційний характер, спонукали місцеве населення до лояльного ставлення до німецьких загартників. Так, у ряді статей за 1942 рік з нагоди річниці цивільної німецької влади у Миколаєві Микола Ползунов від імені допоміжної управи та місцевого населення дякував генеральному комісару Евальду Опперманну, німецькій армії за звільнення від «жидобільшовиків», висловлював надію на подальше заможне життя⁵.

Деякі працівники міської управи брали участь в екскурсійних поїздках країнами окупованої Європи в 1942-1943 рр., що організовувались відділом пропаганди військ СС. У 1943 році миколаївську делегацію очолював особисто бургомістр Микола Ползунов. До складу групи входили: начальник поліцейського відділу Миколаївської міської управи В. Гулькевич, представник відділу пропаганди генерал-комісаріату Анатолій Шестаков, старший агроном земельного відділу міської управи Андрій Іваненко, працівниця міської бібліотеки Наталя Пелипюк. Окрім оглядової екскурсії, вищезазначеним особам довелося взяти участь у довготривалих зйомках документального фільму «Європа своїми очима», підготовка якого здійснювалась під керівництвом офіцерів спецслужб Третього райху на території багатьох європейських міст: Мінськ,

Берлін, Байройт (батьківщина композитора Р. Вагнера), Бремен, Брауншвейг, Любек, Бінген, Санкт-Гоар, Фленсбург та ін). Отримані фото та відеоматеріали у подальшому мали використовуватись на окупованих східних територіях з пропагандистською метою (детальніше про це в окремій публікації автора)⁶.

За активну співпрацю з представниками німецького командування Микола Ползунов неодноразово удостоювався «державних» нагород. Першу медаль (бронзову, 2-го класу, без мечів) він отримав у кінці вересня – початку жовтня 1943 року у зв'язку зі святкуванням «Дня врожаю» як бургомістр Миколаєва. Урочистості відбувались у саду за адресою вул. Спаська, 24. Там було зібрано 30-40 чоловік, яким гебітскомісар доктор Отто особисто вручав медалі і відповідні документи на їх ім'я⁷. До того ж, на честь свята «Дня врожаю» був організований урочистий вечірній концерт у міському театрі, вхід на який був вільний. Перед присутніми з короткою промовою виступив М. Ползунов, далі – представники гебітскомісаріату⁸. Другу медаль (срібну, 2-го класу, без мечів) з нагоди дворічного ювілею діяльності міської управи М. Ползунов отримав першого грудня 1943 року. Тоді доктор Отто нагороду вручав безпосередньо у гебітскомісаріаті⁹. Присутніми були лише ті, кого нагороджували (50-60 осіб). Перед врученням відзнак доктор Отто виступив з вітальною промовою. Медалі вручались від імені Адольфа Гітлера, а документ – за підписом генерал-комісара. Миколі Ползунову нагороду вручали першому. Крім нього, медалі отримали ще деякі працівники міської управи: Костюшко Зіновій Григорович, Орлик Семен Семенович, Лютостанський Адольф Ісидорович; Пашкевич Микола Миколайович, Снігірьов Леонід та ін.¹⁰. Начальник контрольно-ревізійного відділу міської управи Клішинський Володимир Олександрович (з вересня 1943 року – заступник М. Ползунова) за період окупації за гарну роботу нагороджувався медалями двічі¹¹.

Займаючи пост бургомистра, Микола Ползунов мав нагоду для знайомства з білоемігранта-

¹ САЗ УСБУ в Миколаївській області. Ф.5. Оп.1. Спр.6919. Арк.73зв

² САЗ УСБУ в Миколаївській області. Ф.5. Оп.1. Спр.6882. Т.2. Арк.19зв

³ САЗ УСБУ в Миколаївській області. Ф.5. Оп.1. Спр.6882. Т.2. Арк.20

⁴ САЗ УСБУ в Миколаївській області. Ф.5. Оп.1. Спр.6882. Т.2. Арк.21зв

⁵ Знаменний день // Українська думка (Миколаїв). 1942. 19 серпня. №66(94). С.2; Прием у Генерального комиссара // Українська думка (Миколаїв). 1942. 5 грудня. №97(125). С.2; Рік цивільної влади в Ніколаєві // Українська думка (Миколаїв). 1942. 2 грудня. №96(124). С.1.

⁶ Погорелов А. Залучення нацистською окупаційною владою агітаторів та їх використання в усній і кінофотопропаганді (1942-1944 рр.) // Український історичний журнал. 2019. № 5. С.36-58.

⁷ САЗ УСБУ в Миколаївській області. Ф.5. Оп.1. Спр.6919. Арк.43

⁸ САЗ УСБУ в Миколаївській області. Ф.5. Оп.1. Спр.6919. Арк.44зв

⁹ САЗ УСБУ в Миколаївській області. Ф.5. Оп.1. Спр.6919. Арк.17;43

¹⁰ САЗ УСБУ в Миколаївській області. Ф.5. Оп.1. Спр.6919. Арк.43зв;44

¹¹ САЗ УСБУ в Миколаївській області. Ф.5. Оп.1. Спр.6919. Арк.22зв

ми, які працювали на німецькі розвідслужби, які активно діяли у регіоні: К.О. Фосс, Ф.Ф. Громов, В.К. Штіллер, О.С. Михайлов, Г. Губенко, мадам Унгерн, А.О. Ільгерс, О. Врангель та ін.¹. Більшість з них одночасно були членами «РОВС» та виконували різну розвідувальну та контрозвідувальну роботу в Миколаєві на користь окупантів².

Міський голова найбільше контактував з Федором Громовим, з яким зустрічався у «мерії», більше того, вони почергово відвідували один одного на дому (адреса квартири М. Ползунова – вул. Плеханівська, 4 (нині – Потьомкінська – автор), Ф. Громова – вул. Пушкінська, 12). Упродовж 1942-1943 року Микола Васильович відвідував Федора Фокича нерегулярно, а з осені 1943 – ходив до нього щосуботи після 13.00, де разом читали газети, а о 17.00 слухали радіотрансляції³. Федір Фокич Громов прибув до Миколаєва орієнтовно у кінці 1941 р. Відомо, що він входив до складу абвергрупи німецької армії, резидентура якої розташовувалась у Миколаєві за адресою вул. Пушкінська, 12. Там у житловій двоповерховій будівлі, на першому поверсі праворуч від входу розташовувалась відповідна квартира з трьома кімнатами, куди і приходив неодноразово миколаївський бургомістр. При вході у приміщення біля дверей була картонна вивіска, на якій містився напис німецькою мовою «Інститут з вивчення ґрунтових поверхонь», а нижче – «Відділ з вивчення вод». У найбільшій кімнаті розміщувався робочий кабінет розвідників (абвергрупи), дві інші кімнати були пристосовані під спальні⁴.

Під час товариських зустрічей відбулось ряд цікавих розмов. На запрошення М. Ползунова Ф. Громов відвідав його квартиру в 1942 на Великдень (4-5 квітня – автор). Під час трьох-чотирьох годинної бесіди він розповів, що за національністю він росіянин, але його батьки мешкали у районі Києва. До більшовицького перевороту Федір Громов жив і навчався у Росії, служив в армії барона Врангеля, разом з ним вступав до Криму, а також евакуювався звідти на Галліпольський півострів. Там мешкав довгий час, а потім поїхав до Болгарії, де займався тор-

гівлею. З початком німецько-радянської війни в 1941 році почав служити в німецькій армії⁵.

Друга зустріч відбулась на Великдень 1943 року (25 квітня – автор) у квартирі М. Ползунова у більшій компанії: Олександр Врангель, Лев Скадовський, Федір Громов та священник отець Григорій. Основна розмова відбувалась між Ф. Громовим та О. Врангелем. Під час розмови Громов цікавився долею барона Врангеля та його родини, розповідав про свою службу з ним та ін. Пізно ввечері всі розійшлись⁶. Одним із цікавих співрозмовників того разу був співробітник абвергрупи Ф. Громова Олександр Врангель (далекій родич барона Врангеля), який мав звання «лейтенант». У Миколаїв приїхав весною 1943 року разом з військовою частиною, яка називалась відділ пропаганди «К». Як пізніше стало відомо, це був відділ пропаганди «Крим», у якому О. Врангель служив перекладачем. Цей відділ розміщувався у Миколаєві на вул. Свердлова, 33-35⁷.

*Сучасний вигляд будинку за адресою вул. Пушкінська, 12. Під час окупації Миколаєва на першому поверсі будівлі (праворуч від входу) розташовувалась абвергрупа Ф.Ф. Громова.
Фото – Анатолій Погорелов.*

Не менш важлива зустріч відбулась на початку зими 1943 року, коли з Одеси приїхав представник болгарської делегації Мішо Хаджийський (письменник, історик, громадський діяч – автор). З метою отримання даних для оформлення евакуаційних документів місцевим болгарам він навідався до М. Ползунова в міську управу. Через день бургомістр поїхав до М. Хаджийського та запросив його до своєї квартири на розмову. Мішо Хаджийський у Миколаєві мешкав у болгарина Діордієва (на розі ву-

¹ САЗ УСБУ в Миколаївській області. Ф.5. Оп.1. Спр.6919. Арк.38

² Макачук С. Деятельность немецкой военной разведки и контрразведки на Николаевщине в 1941–1944 гг. // Гілея: науковий вісник. Збірник наукових праць. 2012. Вип. 67 (№12). С. 90–94.

³ САЗ УСБУ в Миколаївській області. Ф.5. Оп.1. Спр.6919. Арк.42

⁴ САЗ УСБУ в Миколаївській області. Ф.5. Оп.1. Спр.6919. Арк.38зв

⁵ САЗ УСБУ в Миколаївській області. Ф.5. Оп.1. Спр.6919. Арк.41

⁶ САЗ УСБУ в Миколаївській області. Ф.5. Оп.1. Спр.6919. Арк.41зв

⁷ САЗ УСБУ в Миколаївській області. Ф.5. Оп.1. Спр.6919. Арк.40;40зв

лиць Спаської та Малої Морської)¹. Під час розмови, що відбулась шостого грудня 1943 року, були присутніми також Ф. Громов та В. Гулькевич. Головною темою їх обговорення була евакуація місцевих болгар до своєї країни. Хаджийський Мішо детально охарактеризував умови життя у Болгарії. Через це М. Ползунов особисто звернувся до нього з проханням сприяти щодо отримання необхідних документів на виїзд до Болгарії², незважаючи на те, що вже мав на руках дозвільні документи для виїзду в Берлін, підписані гебітскомісаром доктором Отто³. Гість надав згоду та запропонував написати відповідні заяви як міському голові, так і В. Гулькевичу⁴.

Дозвіл на евакуацію родини Миколи Ползунова, виданий Мішо Хаджийським. Одеса, 28 березня 1944 р.⁵

Микола Ползунов мав певні контакти і з представниками румунської армії. Під час окупації він мешкав разом з батьками за адресою вул. Плеханівська, 4, кв. 1, у якій дві кімнати займали батьки, решту дві – він⁶. У кінці грудня 1943 – початку січня 1944 року Микола Васильович переїхав у квартиру №2, що складалась з трьох кімнат та розташовувалась у тому ж будинку. Дві його кімнати у квартирі №1 стали вільними. Згодом до нього звернувся лейтенант румунської армії Олександр Олександрович (перекладач розвідштабу, очолюваного полковником Іонеску) з проханням підшукати необхідне жит-

ло для потреб румунських офіцерів (конспіративна робота, відпочинок). Микола Ползунов задовольнив його прохання та здав дві вільні кімнати у батьківському домі⁷. Вочевидь, такі послуги мали практичний характер, оскільки Микола Ползунов у зв'язку із загальною евакуацією згодом виїде з Миколаєва саме за допомогою румунського командування⁸.

Восени 1943 року у зв'язку з наближенням фронту гебітскомісаріат отримав вказівки про підготовку до вивезення німецьких фірм та закладів, а також населення міста з числа фольксдойчів⁹. У той же період з Історичного музею до Німеччини була відправлена вся частина артефактів, що входила до Ольвійської колекції¹⁰.

Питанням загальної евакуації займався гебітскомісаріат, активна робота якого розпочалась з грудня 1943 року¹¹. За його керівництва взимку 1943-1944 років було організовано вивезення багатьох підприємств, що підпорядковувались німецьким фірмам та організаціям. Їх спочатку відправляли до Одеси, а далі – у різних напрямках¹². Завод імені Андре Марті, завод імені 61 Комунара, залізниця, порт евакуювались згідно з наказами військово-морського командування¹³.

Під контролем міської управи на початку 1944 року було евакуйовано лише два підприємства – банно-пральний комбінат, а також трикотажну фабрику, що розташовувалась за адресою вул. Радянська, 13¹⁴. Евакуацією інших підприємств бургомістр не займався¹⁵. Як свідчив Микола Ползунов, через неспокій у місті та задля власної безпеки ще восени 1943 року він отримав пістолет, хоч партизанів у Миколаєві не було. Його службова машина була конфіскована для потреб гебітскомісаріату¹⁶.

У кінці лютого 1944 року заступник гебітскомісара Урбан вимагав у бургомістра чергові дані

⁷ САЗ УСБУ в Миколаївській області. Ф.5. Оп.1. Спр.6919. Арк.58;79

⁸ САЗ УСБУ в Миколаївській області. Ф.5. Оп.1. Спр.6919. Арк.109зв

⁹ САЗ УСБУ в Миколаївській області. Ф.5. Оп.1. Спр.6919. Арк.75

¹⁰ САЗ УСБУ в Миколаївській області. Ф.5. Оп.1. Спр.6919. Арк.70

¹¹ САЗ УСБУ в Миколаївській області. Ф.5. Оп.1. Спр.6919. Арк.121;121зв

¹² САЗ УСБУ в Миколаївській області. Ф.5. Оп.1. Спр.6919. Арк.69зв

¹³ САЗ УСБУ в Миколаївській області. Ф.5. Оп.1. Спр.6919. Арк.70

¹⁴ САЗ УСБУ в Миколаївській області. Ф.5. Оп.1. Спр.6919. Арк.121;69зв

¹⁵ САЗ УСБУ в Миколаївській області. Ф.5. Оп.1. Спр.6919. Арк.121

¹⁶ САЗ УСБУ в Миколаївській області. Ф.5. Оп.1. Спр.6919. Арк.121зв

¹ САЗ УСБУ в Миколаївській області. Ф.5. Оп.1. Спр.6919. Арк.75зв

² САЗ УСБУ в Миколаївській області. Ф.5. Оп.1. Спр.6919. Арк.41зв;42

³ САЗ УСБУ в Миколаївській області. Ф.5. Оп.1. Спр.6919. Арк.75;75зв

⁴ САЗ УСБУ в Миколаївській області. Ф.5. Оп.1. Спр.6919. Арк.42

⁵ САЗ УСБУ в Миколаївській області. Ф.5. Оп.1. Спр.6919. У посиланні номер аркушу не вказано, оскільки дана інформація міститься в окремому документі (клопотання про пом'якшення вироку), який не пронумерований.

⁶ САЗ УСБУ в Миколаївській області. Ф.5. Оп.1. Спр.6919. Арк.57зв

про наявність у місті населення віком від 15 до 65 років, яке підлягало вивезенню до Німеччини. Таку інформацію на 20-22 тис. підходящих осіб Микола Ползунов надавав два рази: у кінці лютого та початку березня 1944 року¹.

11 березня всі заклади видали своїм співробітникам пропуски на виїзд із міста. Міська управа припинила свою діяльність 12 березня². Із Миколаєва Микола Ползунов виїхав через декілька днів, попередньо надавши наказ про знищення всіх документів міської управи, окрім документів РАГСу, нотаріату і суду. У той час у місті лише починалась проводитись масштабні облави та депортація населення. Скільки було насправді депортовано, він не знав³. Проте йому було відомо, що населення, яке підлягало примусовому вивезенню, насильно зганялось на територію концтабору Темвод, звідки їх відправляли різними шляхами у тиліві райони окупованої нацистами Європи⁴.

14 березня 1944 Микола Ползунов із своєю родиною (дружина, діти, молодший брат) без батьків виїхав до Болгарії. Там евакуйоване населення було розформовано, а всіх спеціалістів⁵ відправили у м. Русе, у якому колишній бургомістр Миколаєва працював обласним інженером сільськогосподарського училища до кінця літа 1944 року. Миколі Ползунову та його старшому сину пропонували подати документи для отримання болгарського громадянства, проте обидва відмовились. Напевно, через таку зухвалість сина Ползунова звільнили з роботи, але батька не чіпали⁶.

Не зрозуміла мотивація вчинку Миколи Ползунова, але за два тижні до вступу Радянської армії на територію Болгарії у серпні 1944 року він завчасно з'явився до радянського посольства у Софії, де отримав дозвіл на повернення з усією родиною назад до СРСР. Там він здав усі наявні документи для оформлення виїзду найближчим потягом, у якому радянські репатріанти колективно мали повертатись до СРСР. Одинадцятого вересня 1944 року, приїхавши повторно до Софії, він вже не застав там представників радянського посольства. Через це Микола Ползунов повернувся у м. Русе та 13 вересня

1944 року добровільно з'явився до радянського прикордонного полку⁷.

Незабаром 22 вересня 1944 року Ползунов був заарештований відділом контррозвідки «СМЕРШ» 113 стрілецької дивізії⁸. У зв'язку з тим, що даний підрозділ знаходився тоді на території Югославії, старший слідчий 57 армії старший лейтенант Дєєв 28 жовтня 1944 року вирішив переправити М. Ползунова для подальшого розслідування до Одеського військового округу⁹. Дев'ятого листопада 1944 року всі матеріали справи разом із підсудним були туди відправлені. 21 листопада лейтенант Матвєєв (відділення контррозвідки «СМЕРШ» Одеського військового округу) вирішив передати його до Управління КДБ по Миколаївській області, усно домовившись з Коноваловим (тимчасово виконуючим обов'язки начальника УКДБ по Миколаївській області)¹⁰.

У результаті слідства 26 травня 1945 року Воєнним Трибуналом військ НКВС Миколаївської області М.В. Ползунову оголошено вирок за ст. 54-1а КК УРСР, у якому його засудили до смертної кари з конфіскацією майна¹¹. Вирок оскарженню не підлягав. Усупереч цьому, 28 травня 1945 року засуджений написав клопотання про пом'якшення вироку на ім'я Голови Верховної ради СРСР М. Калініна. У тексті прохання коротко описував усі обставини своєї діяльності на посаді голови допоміжної управи, визнавав інкриміновані йому звинувачення. Одночасно зазначав, що не брав участі у каральній діяльності окупантів, свої зв'язки з німцями та румунами не використовував на шкоду місцевому населенню, за будь-якої сприятливої нагоди пом'якшував тиск окупаційної адміністрації на місцеве населення. Одним з наведених аргументів було й те, що у нього залишались діти (17 і 8 років), батьки-пенсіонери (73 і 65 років), які потребували догляду¹².

Клопотання не було задоволене, тому вирок залишився в силі. У матеріалах справи відсутня інформація про дату та місце страти. Але є дані,

¹ САЗ УСБУ в Миколаївській області. Ф.5. Оп.1. Спр.6919. Арк.74

² САЗ УСБУ в Миколаївській області. Ф.5. Оп.1. Спр.6919. Арк.121зв

³ САЗ УСБУ в Миколаївській області. Ф.5. Оп.1. Спр.6919. Арк.74;70

⁴ САЗ УСБУ в Миколаївській області. Ф.5. Оп.1. Спр.6919. Арк.74зв

⁵ САЗ УСБУ в Миколаївській області. Ф.5. Оп.1. Спр.6919. Арк.121зв

⁶ САЗ УСБУ в Миколаївській області. Ф.5. Оп.1. Спр.6919. Арк.122

⁷ САЗ УСБУ в Миколаївській області. Ф.5. Оп.1. Спр.6919. У посиланні номер аркушу не вказано, оскільки дана інформація міститься в окремому документі (клопотання про пом'якшення вироку), який не пронумерований.

⁸ САЗ УСБУ в Миколаївській області. Ф.5. Оп.1. Спр.6919. Арк.104

⁹ САЗ УСБУ в Миколаївській області. Ф.5. Оп.1. Спр.6919. Арк.102;102зв

¹⁰ САЗ УСБУ в Миколаївській області. Ф.5. Оп.1. Спр.6919. Арк.103

¹¹ САЗ УСБУ в Миколаївській області. Ф.5. Оп.1. Спр.6919. Арк.126-127зв

¹² САЗ УСБУ в Миколаївській області. Ф.5. Оп.1. Спр.6919. У посиланні номер аркушу не вказано, оскільки дана інформація міститься в окремому документі (клопотання про пом'якшення вироку), який не пронумерований.

що шостого липня 1945 року голова Воєнної Колегії Верховного Суду СРСР генерал-полковник юстиції В. Ульянов повідомляв начальника відділу «А» НКДБ СРСР, що смертний вирок М. Ползунову затверджений всіма інстанціями. У зв'язку з цим він того ж дня наказав Голові Військового Трибуналу військ НКВС у Миколаївській області «негайно виконати винесений вирок». Окрема вимога стосувалась встановленню місця проживання повнолітніх членів його родини, які підлягали судовому переслідуванню¹.

Насамкінець варто зазначити, що архівно-кримінальна справа з 1945 по липень 1956 року зберігалась в обліково-архівному відділі КДБ СРСР при Раді Міністрів СРСР у Москві². До Миколаєва на постійне місце зберігання вона була передана лише через те, що 12 червня 1956 року на адресу Управління КДБ по Миколаївській області надійшло звернення від Сергія Васильовича Ползунова, який на той час мешкав у м. Сталінград за адресою вул. Калініна, буд. 42. У клопотанні він просив повідомити про подальшу долю його старшого брата Миколи Васильовича, зазначити адресу проживання, якщо вона була в наявності³. Для підготовки необхідної відповіді справа була надіслана з Москви до Управління КДБ Миколаївській області. У ній містилась примітка, що архівно-кримінальна справа мала залишатись для подальшого зберігання у Миколаєві. Власне, текст відповіді, який був наданий Сергію Ползунову у зв'язку з його запитом, невідомий.

У 1992 році Прокуратура Миколаївської області під час перегляду справи на М.В. Ползунова постановила, що він був засуджений обґрунтовано та не підлягав реабілітації⁴.

Отже, на основі віднайдених автором документів, досліджено долю ще однієї досі незначної постаті, діяльність якої мала неабиякий вплив на життя населення окупованого Миколаєва в 1941-1944 роках. З'ясована роль Миколи Ползунова у досить швидкому відновленні функціонування промислових, соціальних та комунальних підприємств та інших організацій міста (зруйнованих під час відступу радянської армії та евакуації місцевої влади), їх комплектації керівним та особовим складом упродовж серпня-грудня 1941 року на посаді головного інженера міської управи. Розкрито умови, за яких Микола Ползунов призначений бургомістром,

його активність у реалізації загербницької політики експлуатації місцевих людських та матеріальних ресурсів. Аналіз його діяльності засвідчив, що, хоч його і змусили очолювати міську допоміжну управу з грудня 1941 по березень 1944 року (спочатку як тимчасово виконуючого обов'язки голови, а потім – на постійній основі), новий бургомістр справно виконував усі розпорядження нацистської адміністрації, реалізовував окупаційну політику загербників у сферах визиску людських ресурсів, відновленої промисловості, управління державною торгівлею, житловим та комунальним господарством, міським транспортом, медичними та освітніми закладами, обліком та оподаткуванням місцевого населення, мав тісні контакти з представниками іноземних розвідслужб та організацій ін.

Надалі потрібно поглиблювати дослідження у даному напрямку, більш детальноше розкрити структуру міської управи, її діяльність у забезпеченні соціальної та культурної сфери у житті цивільного населення Миколаєва та ін.

¹ САЗ УСБУ в Миколаївській області. Ф.5. Оп.1. Спр.6919. Арк.134

² САЗ УСБУ в Миколаївській області. Ф.5. Оп.1. Спр.6919. Арк.144

³ САЗ УСБУ в Миколаївській області. Ф.5. Оп.1. Спр.6919. Арк.140

⁴ САЗ УСБУ в Миколаївській області. Ф.5. Оп.1. Спр.6919. Арк.148зв

References

- Vyshnevs'kyj, S.A. (2014). Rozvytok kul'turnoho zhyttia u Mykolaievi ta heneral'nij okruzi v roky nimets'koi okupatsii Ukrainy (1941–1944 rr.). *Naukovyj visnyk Mykolaivs'koho natsional'noho universytetu imeni V.O. Sukhomlyns'koho. Istorychni nauky: zbirnyk naukovykh prats'*, 3.38 (110), 175–180. [in Ukrainian].
- Gavrilov, S. (2009). «Me'r» okkupirovannogo Nikolaeva. Retrieved November 29, 2019, from <https://novosti-n.org/analytic/read/596.html#1>
- Gol'denberg, M.D. (Ed.). (2012). Sud'by evreev Nikolaevshhiny v period Velikoj Otechestvennoj vojny 1941–1945 gg. Nikolaev. [in Russian].
- Gorburov E.G., Gorburov K.E., Levchenko L.L., & Mel'nik M.A. (Comps.). (2014). *Nikolaevskaya oblast' v gody Velikoj Otechestvennoj vojny 1941–1945 gg. Dokumenty i materialy svidetel'stvuyut*. Nikolaev. [in Russian].
- Makarchuk, S. (2012). Deiatel'nost' nemetskoj voennoj razvedky y kontrrazvedky na Nykolaevschyne v 1941–1944 hh. *Hileia: naukovyj visnyk. Zbirnyk naukovykh prats'*, 67, 90–94. [in Russian].
- Merikov, V. I. (Ed.). (2014). *Kniga Pamyati Ukrainy: Nikolaevskaya obl.* (Vol. 15). Nikolaev. [in Russian].
- Pohorielov, A. (2019). Zaluchennia natsysts'koju okupatsijnoju vladoju ahitatoriv ta ikh vykorystannia v usnij i kinofotopropahandi (1942–1944 rr.). *Ukrains'kyj istorychnyj zhurnal*, 5, 36–58. [in Ukrainian].
- Savchenko, O.Yu. (Ed.). (2018). *Knyha Pam'iaty Ukrainy: Mykolaivs'ka obl.* (Vol. 16). Mykolaiv. [in Ukrainian].
- Shytiuk, M. (Ed.). (2004). *Mykolaivschyna v roky Velykoi Vitchyznianoï vijny: 1941–1944 rr. (Do 60-richia vyzzvolennia oblasti vid nimets'ko-rumuns'kykh okupantiv)*. – Mykolaiv. [in Ukrainian].

Received 01 July 2020

Accepted 20 July 2020